

Anna Szczypczyk

Autyzm u dziecka – jak go rozpoznać?

Autyzm to poważne zaburzenie rozwoju dziecka. Aktualnie częstotliwość występowania tego zaburzenia określa się jako 1 na 80-100 dzieci, przy uwzględnieniu nie tylko autyzmu, ale także zaburzeń pokrewnych, mieszczących się w tzw. spektrum autyzmu (np. autyzm atypowy, zespół Aspergera). Jest więc bardzo prawdopodobne, że w większości przedszkoli, także tych niedużych, znajdzie się dziecko, którego dotyczy taka diagnoza.

Metody wczesnego wykrywania

Ze względu na znaczenie wczesnej, intensywnej terapii, od wielu lat trwają badania nad sposobami wykrywania tego zaburzenia u jak najmłodszych dzieci. W tym celu badacze w latach 80. ubiegłego wieku posługiwali się metodą analizy domowych nagrań filmowych rocznych dzieci, u których w późniejszym czasie zdiagnozowano autyzm. Badania te podjęto, aby w oparciu o obiektywny materiał ocenić, czy 12-miesięczne dzieci zdradzają już charakterystyczne objawy, na podstawie których można przewidzieć ich późniejsze, bardziej złożone trudności. Eksperyment wykazał, iż osłabiona reakcja na imię oraz zmniejszona wrażliwość na sygnały społeczne (np. pochwały) występowały częściej w grupie dzieci z późniejszą diagnozą autyzmu.

Kolejnym przełomowym krokiem w rozumieniu wczesnych deficytów dzieci zagrożonych autyzmem było podjęcie badań prospektywnych – czyli takich, w których nie analizuje się danych wstecznie, ale w sposób ciągły. Polegają one na tym, iż w kolejnych badaniach bierze udział początkowo ogromna liczba niemowląt (w tym także dzieci, u których wystąpienie autyzmu jest bardziej prawdopodobne, np. rodzeństwo dzieci z tym zaburzeniem) po to, aby w momencie otrzymania przez kilka procent z nich diagnozy autyzmu badacze dysponowali licznymi danymi o ich dotychczasowym rozwoju. Wnioski z tych badań pozwalają specjalistom na wczesne wychwycenie dzieci, o których można powiedzieć, że są zagrożone rozwojem zaburzeń ze spektrum autyzmu (inaczej nazywanych zaburzeniami komunikacji społecznej).

W Polsce aktualnie realizowany jest program BadaBada (www.badabada.pl), którego celem jest zwiększanie dostępu do badań przesiewowych (dla dzieci od okresu niemowlęcego), aby

móc wskazać osoby zagrożone rozwojem tego zaburzenia oraz niezwłocznie wdrożyć proces stymulowania rozwoju kompetencji społecznych i komunikacyjnych. Efektywność wczesnych działań jest duża – u wielu dzieci następuje poprawa, w efekcie której nigdy nie spełniają kryteriów rozpoznania autyzmu. U części dzieci wsparcie będzie nadal konieczne, lecz poziom trudności mniej nasilony niż u tych, które pomoc uzyskują później.

Nadal konieczny jest wzrost świadomości na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu oraz możliwości ich wczesnego wykrywania. Potrzebne jest zwiększanie dostępu do specjalistycznego wsparcia dla małych dzieci i ich rodzin. Również dlatego, aby rodzice nie uzyskiwali nieprawdziwych informacji typu: na mowę trzeba czekać do ukończenia trzech lat; dziecko osiągając jedne umiejętności, może tracić inne (np. gdy zaczyna chodzić, może przestać komunikować się z otoczeniem). Te często powtarzane mity odraczają podjęcie rzetelnej diagnozy. Aby wyjaśnić, dlaczego, należy odwołać się do rozumienia samego zaburzenia oraz kryteriów jego rozpoznawania. Autyzm to zaburzenie, którego pierwsze objawy pojawiają się we wczesnym dzieciństwie, a następnie mają znaczący wpływ na dalszy przebieg rozwoju. Przyczyny pozostają niejasne, a możliwości przewidywania przebiegu dalszego rozwoju są ograniczone.

Czym jest spektrum autyzmu?

Popularne staje się określenie „spektrum autyzmu” – znacznie lepiej oddaje ono zróżnicowanie objawów i ich nasilenia u dzieci z tą diagnozą. Wśród nich mogą być zarówno dzieci mówiące, jak i takie, które nie mówią; takie, które są bierne, niereagujące na próby nawiązania z nimi kontaktu, jak również dzieci aktywne. Wbrew bowiem powszechnemu pogładowi autyzm nie oznacza bierności rozumianej jako brak podejmowania działań, izolowanie się i brak reakcji na otoczenie. Niektóre dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu prezentują zachowania dziwaczne, stereotypowe, które pozwalają szybko dostrzec ich „inność”. Zachowanie innych nie wzbudza natomiast niepokoju – na podstawie krótkiej obserwacji nie sposób dostrzec ich problemów. Ponadto obraz zaburzenia u każdego dziecka zmienia się w czasie – niektóre cechy mogą się wypuklać, inne w trakcie terapii zmniejszać lub zanikać. Poza problemami związanymi z autyzmem każde dziecko posiada własne niepowtarzalne cechy charakteru. Niektóre dzieci mają zdolności muzyczne, inne konstrukcyjne. Niektóre uwielbiają rysować, inne tańczyć.

Autyzm diagnozowany jest w przypadku stwierdzenia występowania zaburzeń w trzech obszarach: mowy i komunikacji, relacji społecznych oraz zachowań wskazujących na występo-

wanie sztywnych schematów myślenia lub działania. Jednocześnie nasilenie objawów w poszczególnych obszarach może pozostawać różne, co znacząco wpływa na odmienny obraz zaburzenia u poszczególnych osób. Dlatego też, szczególnie u dzieci o mniejszym nasileniu objawów, diagnoza może zostać postawiona dopiero w okresie przedszkolnym. Na co warto zwrócić uwagę, mając pod opieką dzieci przedszkolne? Jakie cechy zachowania dziecka mogą wskazywać na występowanie zaburzeń ze spektrum autyzmu? Jak już zostało wspomniane, problemy dzieci z autyzmem specjaliści i badacze uporządkowali w trzy kategorie: 1) zaburzenia rozwoju mowy i komunikacji; 2) zaburzenia rozwoju społecznego; 3) ograniczone wzorce zachowań (nieprawidłowa zabawa, schematyczne działania).

Teraz opisane zostaną trudności dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, mieszczące się w tych kategoriach.

Mowa i komunikacja

Ewidentną trudnością może być brak mowy lub jej istotne opóźnienie. Warto jednak wiedzieć, że dużą grupę dzieci z autyzmem stanowią te, które posługują się mową. Występują w niej jednak specyficzne cechy. Możemy obserwować jej imperatywny charakter – dziecko przeważnie formułuje polecenia, prośby i rozkazy, rzadko używa języka, aby opisywać swoje emocje, by dzielić się wrażeniami, ma trudności z opowiadaniem, co lubi, o czym marzy. Uwagę zwraca szczególnie zjawisko echolalii, czyli powtarzania zasłyszanych zwrotów, słów lub fragmentów tekstu. Echolalia może być bezpośrednia – gdy dziecko powtarza za dorosłym jego wypowiedź (np. na pytanie *Chcesz pić?* odpowiada: *Chcesz pić?* – często z identyczną intonacją) lub odroczone – gdy dziecko „cytuje” wypowiedzi dorosłych lub treść bajek po pewnym czasie.

W przypadku niektórych dzieci pojawiają się słowa i zdania adekwatne do sytuacji, w której są wypowiedziane. Jednak nie służą one komunikacji. Można także zaobserwować trudności z uczestnictwem w dialogu – dziecko mówi, ale nie rozmawia; nie zadaje pytań lub te zadawane są powtarzalne, dotyczą wybranego tematu. Czasem można obserwować wypowiedzianie całych dialogów – tak, jakby dziecko z rozpędu wypowiadało kwestie obu uczestników rozmowy. U dziecka z autyzmem wyraźne pozostają trudności z komunikacją, niezależnie od poziomu umiejętności językowych. Mogą także występować ograniczenia w rozumieniu języka, w różnym nasileniu. Dzieci mogą rozumieć konkretne słowa czy proste polecenia, ale mieć trudności z rozumieniem wypowiedzi zawierającej prośbę wyrażaną nie wprost, z rozumieniem pytań lub wypowiedzi, które nie dotyczą bieżącej sytuacji.

Zaburzenia rozwoju społecznego

Dzieci w wieku przedszkolnym potrafią współpracować, rywalizować i naśladować. Są wrażliwe na sygnały społeczne, takie jak pochwały i upomnienia. Intuicyjnie poruszają się w świecie intencji, rozpoznają emocje, potrafią reagować empatycznie. Dzieci z zaburzeniami autyzmu mają z tymi kompetencjami trudności. Nie znaczy to, że nigdy nie współpracują lub nie naśladowują innych – częściej jednak nie rozumieją sytuacji społecznych, mogą reagować nieadekwatnie, śmiejąc się lub uderzając dziecko, które płacze. W relacji z dzieckiem z autyzmem odpowiedzialność za udaną interakcję pozostaje po stronie dorosłego. Musi zabiegać o uwagę, motywować do podtrzymywania kontaktu i komunikacji.

Trudności społeczne dziecka z autyzmem mogą być różnego typu. Jeden z nich to bierność – kiedy dziecko przejawia mało spontanicznej inicjatywy. Drugi to wycofanie – kiedy dziecko unika udziału w interakcji. Często mamy do czynienia także z nieadekwatnym, dziwacznym zachowaniem społecznym – dziecko jest aktywne, jednak środki, których używa do nawiązywania kontaktu, są niedostosowane do sytuacji lub kontekstu.

Ze względu na fakt, że umiejętności społeczne oraz zdolność rozumienia innych ludzi rozwijają się intensywnie od wczesnego dzieciństwa przez cały wiek przedszkolny, nie zawsze trudności dziecka są od razu dostrzegane. Dopiero z czasem na tle grupy rówieśniczej obserwuje się trudności z wspólną zabawą, z uwzględnieniem potrzeb i pomysłów innych.

Ograniczone wzorce zachowań

Dziecko w wieku przedszkolnym charakteryzuje ogromna wszechstronność – podejmuje zróżnicowane zabawy, biega, rysuje, bawi się zabawkami, uczestniczy w grupowych zabawach z rówieśnikami. Przedszkolak często komentuje świat przedstawiany w zabawie lub na rysunku. W tym okresie życia czynnościami dziecka towarzyszy żywa ekspresja emocji. Zabawa dziecka w tym wieku jest niezwykle twórcza – przetwarzając doświadczenia dnia codziennego, ujawnia niepowtarzalne pomysły. Patrząc na rozwój własnej, swobodnej aktywności zabawowej, widzimy, jak przetwarza ono informacje o otaczającym świecie, a także jak pracuje jego wyobraźnia (stanowiąca podstawę rozwoju abstrakcyjnego myślenia). Część dzieci z autyzmem cechuje brak podejmowania zabaw. Nie sięgają po zabawki. Biegają po pomieszczeniu, zapatrują się na padające światło lub kręcą się w koło. W przypadku innych dzieci zainteresowania mogą być wyraźnie zogniskowane na wybranych czynnościach, do których często wracają. Ich zabawy są ograniczone do powtarzanych schematów – dziecko układa klocki w podobne układy, autkami jeździ po jednej trasie lub po krawędzi stołu. Część dzieci z autyzmem ma trudności głównie ze społecznym aspektem zabawy – bawią się na niby, jednak nie zgadzają się na udział innych: chcą, aby zabawa przebiegała według ich scenariusza. Bez wsparcia dorosłego przedszkolak z autyzmem często nie potrafi bawić się nie tylko z innymi dziećmi, ale także w sposób do nich podobny, czego wynikiem jest wzrastający poziom izolacji społecznej. Wraz z autyzmem mogą również współwystępować trudności związane z przetwarzaniem bodźców zmysłowych, określane jako zaburzenia integracji sensorycznej. Dzieci unikają lub w nadmiarze dążą do pewnych bodźców, takich jak dźwięk, dotyk wybranych faktur, ruch. Nie pojedynczy objaw, a ich konstelacja może pozwolić na rozpoznanie autyzmu lub innych zaburzeń ze spektrum autyzmu. Jeśli obserwując konkretne dziecko, można dostrzec choć część opisanych wyżej trudności – warto skierować je na specjalistyczną diagnozę. Im wcześniej zauważymy nieprawidłowe zachowanie i skierujemy dziecko na diagnozę, tym większa szansa na wprowadzenie odpowiedniego wsparcia, a tym samym na poprawę jakości życia dziecka i jego funkcjonowania w świecie społecznym. ■

Anna Szczypczyk – psycholog, ukończyła studia na kierunku psychologia na Wydziale Filozoficznym UJ, realizując ścieżkę Psychologii Klinicznej Dziecka. Pracuje w Poradni Rozwoju Dziecka i Rodziny CRESCO (www.cresco.edu.pl). Od kilku lat współpracuje z UJ, prowadząc zajęcia dydaktyczne. Prowadziła zajęcia Stymulowanie rozwoju dziecka, obecnie realizuje autorskie zajęcia Terapia małego dziecka z autyzmem.